

- **שם המחקר :** אינטליגנציה רגשית בקרב מתבגרים ומבוגרים עם מוגבלות שכלית, בהשוואה למתבגרים ומבוגרים עם התפתחות תקינה: נתיב לקוי, יציב או מתמשך – מחקר אקספלורטיבי
- **שנה :** 2025
- **סוג מחקר :** דוקטורט
- **מס' קטלוגי :** 890-664-2021
- **שמות החוקרים:** נורית פרופ, בהנחיית : פרופ' בתיה-חפציבה ליפשיץ
- **רשות המחקר:** אוניברסיטת בר אילן

תקציר מנהלים

מחקר זה נערך בסיוע מענק מקרן שלם.

רקע תאורטי ומטרות המחקר

מושג ה'אינטליגנציה רגשית' (Emotional Intelligence) הוגדר לראשונה ע"י Salovey and Mayer (1990) כיכולתו של האדם לנטר את רגשותיו שלו ואת רגשות האחרים, היכולת להבחין בין רגשות שונים ולעשות שימוש במידע זה להכוונת חשיבתו ופעולותיו. במהלך השנים פותחו שלושה מודלים מרכזיים להגדרת האינטליגנציה הרגשית ולמידתה: מודל היכולות (Mayer & Salovey, 1997), שהינו קוגניטיבי באופיו, מודל תכונות האישיות (Petrides & Furnham, 2003) שהינו רגשי באופיו, והמודל המעורב (Bar-On, 1997) הכולל את שני הממדים. כיום ישנה מודעות רבה לכך ששימוש באינטליגנציה הרגשית בחיי היומיום משפיע על הישגים בלימודים והצלחה אקדמית (MacCann et al., 2020), קריירה ותעסוקה (Chernis & Adler, 2023), חיי משפחה ויחסים בין אישיים (Martínez-Martínez et al., 2020), רווחה (Salavera et al., 2020), אושר, אופטימיות ותמיכה חברתית (Lopez-Zafra et al., 2019). עם זאת, הידע המחקרי בנוגע לאינטליגנציה רגשית בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית (מש"ה) עדיין מצומצם (Adibsereshki et al., 2016; Robles-Bello et al., 2020; Sheydaei et al., 2015). העיסוק בנושא היכולות הרגשיות והאינטליגנציה הרגשית מבטא תפיסת עולם הומניסטית, הדואגת לאיכות החיים של האדם עם המוגבלות (Neuman et al., 2023; Reiter, 2008). מחקרים קודמים התמקדו במושגים משיקים כגון קוגניציה חברתית ותפיסה רגשית (Bermejo et al., 2014), וכן במניעים רגשיים וביחסים בין-אישיים בקרב מבוגרים עם מש"ה (Haguel & Lifshitz, 2019; Vahav et al., 2015).

מטרת המחקר הנוכחי היתה בדיקת נתיבי התפתחות של האינטליגנציה הרגשית בקרב מתבגרים (CA = 16-21) ומבוגרים (CA = 22-40) עם מש"ה, ללא אטיולוגיה ספציפית (לא"ס) (IQ = 40-70), בהשוואה למתבגרים ומבוגרים עם התפתחות תקינה בגיל כרונולוגי זהה. המחקר התבסס על שלושה נתיבי התפתחות האינטליגנציה והכושר הקוגניטיבי באוכלוסייה עם מש"ה: נתיב לקוי (IT-Impaired Trajectory), לפיו האינטליגנציה הרגשית עשויה להגיע לשיאה בגיל 13-14 וירידה עשויה לחול כבר בגיל 20-30; נתיב יציב (ST-Stable Trajectory), לפיו האינטליגנציה הרגשית מגיעה לשיאה בגיל 20, בדומה לאוכלוסייה עם התפתחות תקינה, לאחר מכן חלה יציבות ובגיל 50-60 עשויה לחול ירידה; נתיב מתמשך (מפצה) (CT- Continuous Trajectory), לפיו האינטליגנציה ממשיכה להתפתח גם בתקופת הבגרות. סדרת מחקרים בדקו את התפתחות האינטליגנציה והכישורים הקוגניטיביים (Chen et al., 2017; Lifshitz et al., 2021): שפה

(פרוינדליך, 2020) וזיכרון (קילברג, 2019) באוכלוסייה עם מש"ה מההתבגרות (16-21), לבגרות (22-40), ואוששו את תיאוריית ה"גיל המפצה", לפיה האינטליגנציה והכישורים הקוגניטיביים של בוגרים עם מש"ה מגיעים לשיאם בגיל 40-45 (Lifshitz, 2020; Lifshitz-Vahav, 2015). המחקר הנוכחי בדק לראשונה האם קיים נתיב מתמשך-מפצה גם באינטליגנציה הרגשית באוכלוסייה זו.

שיטת המחקר

המחקר הינו מחקר רחב (Cross-sectional study) בשילוב מתודולוגיה כמותית ואיכותנית (Mixed Method). במחקר השתתפו מתבגרים ומבוגרים עם מש"ה לא"ס ($N = 55$, $IQ = 40-70$) ונבדקים עם התפתחות תקינה ($N = 54$, $IQ = 85-115$) בשתי שכבות גיל: התבגרות (16-21) ובגרות (22-40).

כלי המחקר: נעשה שימוש ב-9 כלים: האינטליגנציה הקריסטלית והאינטליגנציה הפלואידית נבדקו באמצעות שלושה תתי מבחן המרכיבים את מבחן וכסלר המקוצר (Wechsler Abbreviated Scale of Intelligence - WASI™; Wechsler, 1999) ובאמצעות מבחן המטריצות של רייבן (Raven, 1958). תתי מבחן אוצר מילים וצד שווה להערכת האינטליגנציה הקריסטלית, ותת מבחן סידור קוביות ומבחן המטריצות של רייבן (Raven, 1958) להערכת האינטליגנציה הפלואידית. האינטליגנציה הרגשית נבדקה באמצעות 5 כלים המייצגים את שלושת המודלים של האינטליגנציה הרגשית: **מודל היכולות**- שאלון תפיסה עצמית- Self-Report Emotional Intelligence Scale (SSEIS; Schutte et al., 1998) ושאלון מודעות עצמית רגשית- Trait Meta Mood Scale (TMMS; Salovey et al., 1995). **מודל התכונות**- שאלון- Trait Emotional Intelligence Questionnaire-Short Form (TEIQue-SF; Petrides, 2009), ושאלון- Trait Emotional Intelligence Questionnaire-Short Form for peer (TEIQue 360°-SF; Petrides, 2009). **והמודל המעורב** - שאלון אינטליגנציה רגשית Bar-On Emotional Quotient Inventory (EQ-I; Bar-On, 1997). לבדיקת המדדים הרגשיים במתודה האיכותנית השתמשנו בסיטואציות אשר הופקו ממחקרה של גיליס (1992), שערכה עיבוד לסיטואציות של Brophy and Rohrkemper (1981). נערכה מהימנות בין 3 שופטים באמצעות חישוב מדד ICC (Intra Class Correlation) עבור כל תת מדד במחקר. לשלוש הסיטואציות נערכו הנגשה ופישוט לשוני כדי להתאימם לאוכלוסייה עם מש"ה עפ"י (Easy to read (Inclusion Europe, 2021; Miller & Burstow, 2010) (כגון: שפה ברורה ומונגשת, מילים שכוחות, מבנה משפט קצר). תוצאות המחקר יוצגו בזיקה למטרותיו:

ממצאים עיקריים ודיון

מטרה א': הבדלים בין קבוצות המחקר באינטליגנציה הרגשית על פי שלושת המודלים בזיקה לקבוצות המחקר והגיל (מתבגרים/מבוגרים)

ראשית, נמצא כי בשתי קבוצות המחקר ממוצע הציונים היה גבוה מאוד (בין 3 ל-4). כלומר, שתי הקבוצות מעידות על עצמן שהן ניחנו בכישורי גבוהים של אינטליגנציה רגשית. הציונים הגבוהים בשתי הקבוצות פורשו על ידינו בשתי גישות: **גישה ביקורתית** לפיה הציונים אינם ריאליסטיים ונובעים מהעובדה שמדובר בשאלונים המבוססים על דווח עצמי של הנבדקים אשר יצרו פרופילים רגשיים גבוהים (O'Connor et al., 2019); תופעת ה"רצייה החברתית" רצון המשיבים לרצות את החוקרים ולדווח על עמדות חיוביות (Paulhus, 2017). **גישה מציאותית** לפיה הציונים אכן ריאליסטיים ומוסברים על ידי המודל האקולוגי (Bronfenbrenner, 1979; Guy- Evans, 2020) המתמקד באדם המתפתח בסביבתו וביחסי הגומלין בינו לבין סביבתו באמצעות מערכות שונות המשפיעות עליו. שתי קבוצות המחקר נתרמות מפעולות שמטרתן העצמת הדימוי העצמי שלהם ותחושת מסוגלותם במסגרות החינוך השונות, בקהילה ובמשפחה. כפי הנראה, מסרים אלה הוטמעו והופנמו ע"י הנבדקים ובאו לידי ביטוי בציונים הגבוהים של האינטליגנציה הרגשית. הציונים הגבוהים אף קשורים למועד איסוף הנתונים בתקופת מגפת הקורונה, בה היתה מודעות מוגברת לנושאים הרגשיים (Bhatnagar & Many, 2022). המשתתפים היו מודעים לרגשותיהם, וכך התקבלו תשובות גבוהות יחסית בקרב שתי הקבוצות.

הבדלים באינטליגנציה הרגשית בין שתי קבוצות המחקר: השערת המחקר היתה כי **במודל היכולות והמודל המעורב** שהינם קוגניטיביים באופיים (Bar-On, 1997; Mayer & Salovey, 1997), ציוני האינטליגנציה הרגשית של האוכלוסייה עם התפתחות תקינה יהיו יותר גבוהים מאשר ציוני האינטליגנציה הרגשית של האוכלוסייה עם מש"ה. **לעומת זאת במודל התכונות האישיות, שהינו רגשי באופיו** (Petrides & Furnham, 2003) המתייחס לנטיות רגשיות ולתפיסות עצמיות של היחיד, לא ימצאו הבדלים בין קבוצות המחקר. השערת המחקר אוששה חלקית.

בניתוחי שונות דו כווני (2X2) נמצאו הבדלים בין שתי אוכלוסיות המחקר **במודל היכולות וכן במודל המעורב** (במודל היכולות נמצא אפקט עיקרי של קבוצות המחקר, במודל המעורב לא נמצא אפקט שכזה, אך נמצאה אינטראקציה בין קבוצות המחקר לקבוצות הגיל). בניתוחי המשך נמצא כי בשני המודלים: מודל היכולות (Mayer & Salovey, 1997) והמודל המעורב (Bar-On, 1997), מקור ההבדל בציונים בין שתי אוכלוסיות המחקר הוא קבוצת המבוגרים עם מש"ה אשר ציוניהם היו גבוהים יותר באופן מובהק מאשר ציוניהם של המתבגרים עם מש"ה. כלומר, **לא ניתן לנתק את ההבדלים בציוני האינטליגנציה הרגשית בין שתי קבוצות המחקר מן ההבדלים בין קבוצות הגיל.**

הציונים הגבוהים של **המבוגרים עם מש"ה** פורשו על ידינו גם כן עפ"י שתי הגישות הנ"ל, בדומה לשאלה הקודמת: **גישה ביקורתית:** לפיה הציונים הגבוהים נובעים מ'אידיאליזציה של המציאות' בקרב אנשים עם מש"ה, אשר יוצרים סביבם מציאות רצויה, של ה'אני' הרצוי בעיניהם (Kohut, 2009); ומתאוריית "פרדוקס הנכות" (Fellinghauer et al., 2012), לפיה אנשים עם מוגבלות עשויים לדווח על רמות גבוהות של איכות חיים, למרות שמצבם הבריאותי האובייקטיבי אינו כזה. **גישה מציאותית:** לפיה הציונים הגבוהים של המבוגרים עם מש"ה הינם ריאליים והולמים את טענתה של תאוריית ה"גיל המפצה" (Lifshitz, 2020; Lifshitz-Vahav, 2015), על-פיה ניסיון ובשלות החיים של מבוגרים עם מש"ה תורמים בנוסף ליכולותיהם הקוגניטיבית, גם ליכולותיהם הרגשיות; פעולות העצמה וסינגור עצמי הנערכות בקרב אנשים עם מש"ה בגיל המבוגר, תורמות לרווחתם ולהערכה גבוהה של עצמם בשאלוני האינטליגנציה הרגשית (Mineur et al., 2017). ניתן לייחס את הציונים הגבוהים גם לדימוי העצמי ותפיסת העצמי של מבוגרים עם מש"ה ההולך ומתעצב עם התפתחות הגיל (Douma et al., 2022). לא ניתן לקבוע בוודאות איזו גישה נכונה יותר ביחס לציונים הגבוהים יותר של המבוגרים עם מש"ה, אך אנו נוטים לתמוך בגישה ה"מציאותית" ולפיה הציונים הגבוהים של המבוגרים עם מש"ה הינם ריאליים בהלימה לתאוריית ה"גיל המפצה" (Lifshitz, 2020; Lifshitz-Vahav, 2015). העובדה שההבדלים בקבוצות הגיל נמצאו רק לגבי מודל היכולות והמעורב ולא במודל התכונות מצביעה לדעתנו על כך שהציונים הגבוהים של המבוגרים עם מש"ה הם ריאליסטיים וניתן לקבל את הגישה המציאותית. יחד עם זאת, על פי תוצאות המחקר האיכותי (מטרה ד') ניתן לתמוך בגישה המציאותית (ראה להלן).

בניגוד לאוכלוסייה עם מש"ה, **באוכלוסיית המחקר עם ההתפתחות תקינה** לא נמצאו הבדלים בין המתבגרים למבוגרים. ההסבר לכך הוא בכך שבאוכלוסייה זו הרגש מתפתח בתקופת הילדות עד ההתבגרות, ולאחר מכן ישנה יציבות (Bailen et al., 2019; Cracco et al., 2017; Nook et al., 2020). לעומת זאת, **לא נמצאו הבדלים** בין שתי קבוצות המחקר וגם לא בזיקה לקבוצות הגיל **במודל התכונות** שהינו רגשי באופיו (Petrides & Furnham, 2003). ממצא זה הולם תוצאות מחקרים בהם נמצאו קווים מקבילים ביכולות רגשיות ובאינטליגנציה הרגשית בין מבוגרים עם מש"ה לבין מבוגרים עם התפתחות תקינה (Lifshitz & Katz, 2009; Neuman, 2020; Vahav et al., 2015) למשל במניעי התחברות לדת, ביכולת אינטימית ובסיבות ליחידאות,

המצביעים על כך שבמדדים מסוימים של האינטליגנציה הרגשית, אין שוני בין האוכלוסייה עם מש"ה לבין האוכלוסייה עם התפתחות תקינה, לפחות בתקופת ההתבגרות והבגרות.

מטרה ב': קשרים בין חמשת מדדי האינטליגנציה הרגשית השונים בינם לבין עצמם

השערת המחקר השניה הטוענת למתאמים בין מדדי האינטליגנציה הרגשית של מודל היכולות לבין מדדי המודל המעורב בשתי אוכלוסיות המחקר, אוששה חלקית. מתאמי פירסון הצביעו על קשר בין מדדי מודל היכולות לבין מדדי המודל המעורב, אשר שניהם מבוססי קוגניציה (Bar-On, 1997; Mayer et al., 1999). כמן כן, נמצא מתאם בין מודל היכולות והמעורב (קוגניטיביים באופיים) לבין מודל התכונות (העצמי) שהוא רגשי באופיו כאמור, בשתי אוכלוסיות המחקר. ככל שרמת האינטליגנציה הרגשית עפ"י מודל היכולות גבוהה יותר, כך רמת האינטליגנציה הרגשית המדווחת עפ"י מודל התכונות ורמת האינטליגנציה הרגשית עפ"י המודל המעורב גבוהות יותר. ממצאינו מאוששים את הטענה כי קיים קשר אסוציאטיבי בין המרכיבים הרגשיים לבין המרכיבים הקוגניטיביים של האינטליגנציה הרגשית ולא ניתן לנתק בין השניים גם באוכלוסייה עם מש"ה (Joormann et al., 2010; Nook et al., 2020; Pessoa et al., 2019).

מטרה ג': תרומת המשתנים האנדוגניים (גיל ומגדר), רמת ה-IQ ורמת האינטליגנציה הקריסטלית והפלאוידית לניבוי רמת האינטליגנציה הרגשית של משתתפי המחקר.

בניתוחי רגרסיה, השערות המחקר לגבי גיל ומגדר אוששו חלקית. באוכלוסייה עם מש"ה, נמצאה תרומה של הגיל הכרונולוגי 10.9%-14.9% להסברת השונות של האינטליגנציה הרגשית בהלימה לתיאורית ה"גיל המפצה" (Lifshitz, 2020; Lifshitz-Vahav, 2015) (ראה לעיל). הממצאים לגבי מגדר (תרם 10.6%) הולמים את התוצאות באוכלוסייה עם התפתחות תקינה, ולפיה נשים יותר טובות מגברים בניהול רגשותיהן והן בעלות ידע רגשי רב (Fernández-Berrocal et al., 2012; Schutte et al., 2002). הישגים בצד שווה (אינטליגנציה קריסטלית) תרמו 28% להסברת השונות של האינטליגנציה הרגשית באוכלוסייה עם מש"ה, לעומת תרומה של 5.7% במבחן רייבן. לעומת זאת, באוכלוסייה עם התפתחות תקינה מבחן הרייבן (אינטליגנציה פלאוידית) תרם 11.7%-36.7% להסברת השונות של רמת האינטליגנציה הרגשית. כלומר אוכלוסייה עם מש"ה נשענת יותר על האינטליגנציה הקריסטלית מילולית הכוללת המשגה סמנטית, הבחנה בין מושגים, מציאת 'מושג על', אנליזה וסינתזה של רגשות (צד שווה) ואילו אוכלוסייה עם התפתחות תקינה נשענת יותר על האינטליגנציה הפלאוידית הכוללת יכולות של הבנת בעיות מופשטות שאינן תלויות בניסיון, למידה ותרבות, הבנת יחסים והסקת מסקנות (Hicks et al., 2015).

מטרה ד': ראיונות איכותיים: ניתוח מדדי רגש בסיטואציות חברתיות כאספקלריה לאינטליגנציה הרגשית בקרב מתבגרים (16-21) ומבוגרים (22-40) עם מש"ה בשילוב שיטת Mixed Method

על מנת לבדוק את רמת האינטליגנציה הרגשית בקרב נבדקים עם מש"ה, נערכו ראיונות איכותניים חצי מובנים, רק לנבדקים עם מש"ה: 10 מתבגרים ו-10 מבוגרים, בשילוב ניתוחים סטטיסטיים. למשתתפים הוצגו שלוש סיטואציות קונפליקטואליות חברתיות (גיליס, 1992), והם התבקשו לנתח אותם על פי שאלות מנחות. ניתוח ההיגדים הרגשיים בוצע בשלושה שלבים (שקדי, 2003; Tracy, 2019): בשלב הניתוח הראשוני קוטלגו התשובות ל-12 קטגוריות מרכזיות, ובשלב המיפוי הן קובצו ל-3 קטגוריות "על" עיקריות: יכולת ניתוח והגדרת מושגים (אינטליגנציה רגשית, שליטה וויסות עצמי), הבנת ייצוג רגשות אצל העצמי והאחר, יכולת זיהוי והנמקה קוגניטיבית רגשית והתנהגותית. בשלב התמות הופקו 3 תמות מרכזיות המייצגות לדעתנו את מודל היכולות, מודל התכונות והמודל המעורב של האינטליגנציה הרגשית. באשר להבדלים בין מתבגרים ומבוגרים: בניתוחי מבחני t לשני

מדגמים בלתי תלויים, נמצאו ציונים יותר גבוהים במדדים הרגשיים בקרב המבוגרים עם מש"ה מאשר המתבגרים אשר הציגו יכולת גבוהה בפתרון קונפליקטים, ומשלב לשוני גבוה יותר מאשר המתבגרים. **תוצאות המחקר הכמותי והאיכותי אפשרו לנו לתמוך בגישה ה"מציאותית", ולפיה מבוגרים עם מש"ה הם בעלי יכולות רגשיות גבוהות יותר מאשר מתבגרים עם מש"ה.**

סיכום והמלצות

סיכום המחקר דן בשאלה מדוע נעדרים המרכיב הרגשי והאינטליגנציה הרגשית מהגדרות המוגבלות השכלית המסורתית, החדשה וה- DSM-5-TR תוך קישור הנושא למחקר הנוכחי. **תרומתו התיאורטית** של המחקר מתבטאת בדיון בממצאי האינטליגנציה הרגשית באוכלוסייה עם מש"ה מנקודת מבט ביקורתית ומציאותית. הגישה הביקורתית מדגישה את מגבלות כלי המדידה, המבוססים ברובם על דיווח עצמי ואינם עומדים במלוא התקנים הפסיכומטריים, במיוחד באוכלוסייה זו (O'Connor et al., 2019) ומכאן הצורך בפיתוח כלים מותאמים. מנגד, מן הגישה המציאותית זיהינו נתיב מתמשך באינטליגנציה הרגשית מהתבגרות לבגרות, בהתאמה לתיאוריית "הגיל המפצה" (פרוינדליך, 2020; קילברג, 2019; Chen et al., 2017; Lifshitz, 2020; Lifshitz et al., 2021; Lifshitz-Vahav, 2015), שלפיה בשלות וניסיון חיים תורמים להתפתחות היכולות הרגשיות גם בקרב אוכלוסייה עם מש"ה. **תרומה קלינית:** ממצאי המחקר מדגישים את חשיבות הדרכת הצוות החינוכי-טיפולי והמשפחה להגברת המודעות לאינטליגנציה הרגשית ולפיתוח דרכי התמודדות לאנשים עם מש"ה בסביבות חיים שונות. בנוסף, מומלץ לשלב בהגדרת מש"ה התייחסות ליכולות רגשיות ולאינטליגנציה הרגשית, באופן שיתרום לקידום תהליכים חינוכיים משמעותיים.

המלצות מחקריות

1. **גודל המדגם** - במחקרים עתידיים מומלץ להגדיל את המדגם ולכלול גם משתתפים מבוגרים יותר בגילאי 40-60, על מנת לתת תוקף לממצאי המחקר הנוכחי.
2. **מחקר רוחב (Cross sectional study)** - המחקר הנוכחי הנו מחקר רוחב. על מנת לתקף את ממצאי המחקר הנוכחי מומלץ לערוך מחקר אורך (Longitudinal study), לשם מעקב אחר ההתפתחות האינטליגנציה הרגשית של נבדקים עם מש"ה, מגיל ההתבגרות ועד הבגרות.
3. **אופן המדידה** - לאור הקשיים במדידת האינטליגנציה הרגשית באוכלוסייה עם מש"ה מומלץ במחקרים עתידיים לפתח כלים המתאמים לאוכלוסייה זו, מומלץ אף לערוך תצפיות על סיטואציות בזמן אמת במצבי חיים שונים של המשתתפים.
4. **טווח מנת המשכל של נבדקי המחקר** - במחקרים עתידיים מומלץ לבדוק אינטליגנציה רגשית גם בקרב משתתפים עם רמות נמוכות יותר של מש"ה באמצעות כלי מחקר מותאמים.
5. **אטיולוגיה** - המחקר התמקד באוכלוסייה עם מש"ה ללא אטיולוגיה ספציפית. במחקרים עתידיים מומלץ להשוות את נתיבי התפתחות האינטליגנציה הרגשית של אוכלוסייה עם מש"ה לאוכלוסייה עם מש"ה עם אטיולוגיה ספציפית, כגון: תסמונת ויליאמס ותסמונת האיקס השביר. השוואה זו תאפשר לבחון האם נתיבי התפתחות של אוכלוסייה עם מש"ה לא"ס הינה טיפוסית גם לאוכלוסייה עם תסמונות ספציפיות, אם לאו.
6. **מניעת הטיית במחקר** - במחקרים עתידיים מומלץ לכלול גם כלל דיווחים של אנשי הצוות החינוכי, אפוטרופוסים או בני המשפחה הסובבים אותם (דו"ח פרוקסי) כדי לאמת את תשובותיהם ולמנוע הטיית בממצאי המחקר.

המלצות חינוכיות

1. הדרכת הצוות החינוכי/ הטיפולי והמשפחה במטרה להגביר את המודעות לחשיבות האינטליגנציה הרגשית ושימושיה, ולהקניית דרכי התמודדות והסתגלות מתאימות ויעילות יותר לאנשים עם מש"ה בתחום הרגשי בסביבות חיים שונות.
2. טיפוח תפיסת עולם הומניסטית (Neuman et al., 2023; Reiter, 2008) של האוכלוסייה עם מש"ה במסגרות החינוך, בתעסוקה ובפעילויות הפנאי של אנשים עם מש"ה.
3. מיגור הסטיגמה כלפי אנשים עם מש"ה בהיבטים הרגשיים אשר יוביל לשינוי בשלושה מישורים: רובד אישי, מעגל משפחתי ומשם למעגל המערכתי.
4. טיפוח אינטראקציות בין אישיות בין אוכלוסייה עם התפתחות תקינה לבין אנשים עם מש"ה- מפגשים יזומים או ספונטניים בין שתי הקבוצות, במפגשי פנים מול פנים, עשויים לפתח את היחסים החברתיים, ולשפר את האינטליגנציה הרגשית של האוכלוסייה עם מש"ה.

- [לפריט המלא](#)
- [למאגר המחקרים של קרן שלם](#)
- [למאגר כלי המחקר של קרן שלם](#)